

Айсана Дусипова, Бакиеттижамал Иманмолдаева (Алматы, Қазақстан)

ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ РУХАНИЛЫҚ: ЛОГИКАЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕР

Аннотация. Қазіргі уақытта адамзаттың өсіп келе жатқан қажеттіліктері мен биосфераның салыстырмалы түрде шектеулі мүмкіндіктері арасындағы қайшылықтар антропосфераның одан әрі өмір сүруіне қауіп төндіретіні белгілі болды. Жаһандану жағдайында рухани құндылықтар жүйесінің мәселелері өзекті болып отыр. Мақалада руханилық ұғымын әдіснамалық түсіну тәсілдері, анықтамалық мәндері мен мағынасы қарастырылды. Руханилықтың жалпы түсіндірмелері, руханилық түсіндірілуіндегі логикалық қайшылықтар талданды. Руханилық мәдениеттің бөлшегі ретінде гуманитарлық білім жүйесінде адам мен руханилық арасындағы арақатынас талданды. Сондықтан руханилықты, тұтас тұрғыдан, яғни жан-жақты және интегративті анықтама ретінде тұтас көзқарас тұрғысынан түсіну керектігін алға тартамыз.

Түйін сөздер: руханилық, гуманитарлық білім жүйесі, рационалдылық, натурализм, квази-шыңармашылық.

Kіpіcne

Қазіргі уақытта әлеуметтік философияда руханияттың шығу тегі, мәні, оның жеке және әлеуметтік деңгейлердегі көрінісі, өзгеріп жатқан әлеуметтік жағдайдағы эволюциялық мүмкіндіктері белсенді зерттелуде. Қазіргі әлемдегі рухани құбылысқа үндеу, ең алдымен материалдық құндылықтарға бағытталғаны дұрыс емес. Рухани факторлардың дамуынсыз технологиялық үдеріс қоғамның әлеуметтік және рухани салаларының дағдарысына әкелді, бұған өзімшілдік, немқұрайлылық, қатыгездік сияқты жалпы құбылыстар дәлел бола алады.

Жағдай жаһандық мәселелердің болуымен шиеленісуде. Қазіргі уақытта адамзаттың өсіп келе жатқан қажеттіліктері мен биосфераның салыстырмалы түрде шектеулі мүмкіндіктері арасындағы қайшылықтар антропосфераның одан әрі өмір сүруіне қауіп төндіретіні белгілі болды. Сондықтан өркениеттің экологиялық қауіпсіз дамуы мәселелері ғылыми ізденіс пен жалпы қоғамдық сананың алдыңғы қатарына шықты. Адамның түсінуі қажет: экологиялық себептерге байланысты материалдық даму шексіз жалғаса беруі мүмкін емес. Руханилықтың басымдығын мойындау өте маңызды және адамнан саналы және жауапты мінез-құлықты талап етеді.

Қоғам барлық әлеуметтік-табиғи тұтастықтың үйлесімді дамуына мүмкіндік беретін қоршаған ортамен осындай қатынасты қамтамасыз ете отырып, өзін-өзі басқаруды және өз қызметін табиғи фактормен өлшеуді үйренуі керек.

Осы мақсатта адамзат ХХІ ғасыр қоғамы үшін ортақ құндылық парадигмасын қалыптастыруы керек, оның перспективасы техногендік өркениеттің құндылықтарынан рухани құндылықтарға ауысқан жағдайда ғана болады.

Одан әрі даму қоғамдық сананы тиісті өзгертусіз, әр адамның алдағы өзгерістердің мағынасы мен маңызын түсінбейінше мүмкін емес. Барлық өркениеттік өзгерістердің лейтмотиві-экологиялық білімнің әртүрлі деңгейдегі білім беру құрылымдарына енуінің жаңа формалары мен тәсілдерін іздеу қажет.

Осылайша, ең алдымен руханилық пен руханият мәселесін түсінудегі тәсілдерін, оның қазіргі қоғамдағы көрінісі мен қызметін, әлеуметтік және жеке дүниетанымдық бағдарларды қалыптастырудағы маңыздылығын тұтас философиялық талдау қажеттілігінен туындап отыр.

Зерттеудің әдіснамасы

Мақалада зерттеу тақырыбының өзегі болып отырған руханилық, рухани құндылық жүйесі болғандықтан, бұл философиялық ұғымдардың мәнін ашуда аксиологиялық тәсіл қолданылды. Руханилық түсінігінің субъективті және объективті анықтамалық мәндері жинақталып, философиялық талдау жүргізілді. Тарихи кезеңдердегі руханилық ұғымының мағынасы мен мәнінің ерекшелітеріне баса назар аударылды. Түсіндірмелік мәндегі логикалық қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресі заңы негізінде, мағыналық және мәндік талдау жүргізілді. Қоғамдық сананың дамуы әр адамның рухани құндылықтар жүйесінің мағынасы мен маңызын толық түсінбейінше мүмкін емес екендігі өзектендірілуде.

«Руханилық» ұғымын әдіснамалық түсіну тәсілдері

«Руханилық» ұғымы философиялық әдебиеттегі ең жұмбақ және қызықты ұғымдардың бірі. Біз оның көптеген анықтамаларын таба аламыз, бірақ олардың бәрі нақты болып көрінбейді. Көптеген зерттеушілер бұл ұғым ұтымдылық тұрғысынан түбегейлі анықталмайды деп санайды. Рухани тәжірибе субъективті және жеке, әрі даралықты сипаттауға болады, бірақ анықталмайды.

Ұзақ уақыт бойы «руханилық» ұғымы тек дінге сенетін адамның психологиялық жағдайын, оның Құдайға деген ұмтылысын сипаттау үшін

қолданылған. Зайырлы дүниетанымда «идеология», «саяси сана», «идеализм», «рационалдылық» және т. б. ұғымдар қолданылды.

XX ғасырда жағдай өзгерді. Бір жағынан, көптеген идеологиялар өздерінің сәтсіздіктерін көрсетті, ал рационалдылық қарама-қайшылықты, иррационалдылықпен шектелді. Екінші жағынан, діннің жағдайы өзгерді. Нәтижесінде қоғамның рухани өмірінің маңызды негізін табу қажеттілігі туындады. Осыған байланысты «руханилық» ұғымы діни санадан тыс – адамның жалпы сипаттамасы ретінде көбірек қолданыла бастайды. Алайда, мұндай қолдану дәстүрі әлі қалыптасқан жоқ, сондықтан руханилықты зайырлы түсінуде бірқатар қиындықтар мен қайшылықтар туындайды.

Мысалы, С.Б. Токарева руханиятты түсінудің әртүрлі әдіснамалық тәсілдерін талдайды: натуралистік, метафизикалық, әлеуметтік-философиялық және діни-мистикалық және руханилықтың мәнін түсінуге ең жақын деген тұжырымға келеді. Оның діни-мистикалық түсіндірмесі руханилықты натуралистік түсіну үшін оны адамның табиғатына негізделген рухани қасиеттердің жалғасы және дамуы ретінде қарастыру тән. Бұл түсінік ежелгі философиядағы эпикуршілдер мен стоиктерге, Ренессанс философтарына, қазіргі философтарға тән болды.

Натурализм үшін руханилық мәселесі жалған болып табылады, өйткені руханилықтың өзі табиғи немесе жеке психологиялық деңгейге дейін төмендейді және осы деңгейде шешіледі.

Руханилықты метафизикалық түсіну адамның болмыстың әмбебап мағынасына бағдарлануын қамтиды. Рухани ізденіс кемелділікке ұмтылуда, адамның пәндік-трансформациялық белсенділігімен тікелей байланысты емес абсолютті, трансценденттік құндылықтарға көшуде көрініс табады.

С.Б. Токареваның [2005, сс. 98-99] пікірінше, «руханилық» ұғымының рухани-мистикалық түсіндірмесі өте орынды. Руханилық егер Құдай танудың рухани тәжірибесі ретінде түсінілсе, толық болуы мүмкін, ішкі рухани адам сыртқы әлеуметтік, жердегі адамды толығымен бағындырған жоғары қасиеттілікке қол жеткізген адамдардың рухани тәжірибесіне сүйенеді. Рух туралы ілімнің жемісті болуы үшін ол діни сананы руханияттың қайнар көзі және тірегі ретінде тануға жетуі керек. Діндарлықтың тозуы руханияттың қайтымсыз сипатқа ие болуына әкеледі, дейді С.Б. Токарева. Автордың пікірінше, руханилық адам өмірінің белгілі бір өлшемін белгілейді. Жан мен рухтың өзара әрекеттесуі аясында құндылықтар қалыптасатын «руханилық өрісін» белгілейтін шиеленіс пайда болады.

Руханилықты анықтауға әртүрлі тәсілдерді анықтау үшін автор жүргізген жұмыстың маңыздылығын жоғары бағалай отырып, біз әлі де осы ұғымның зайырлы түсіндірілуіне баса назар аударуға тырысамыз, өйткені дәл осы жағынан руханилық нақты анықталмаған.

Ол үшін Руханилық құбылысының қандай сәттерін әр түрлі зерттеушілер атап өтетінін анықтау қажет.

Біріншіден, руханилық субъектісі туралы сұрақ туындайды: руханилық жеке адамға тән бе, әлде ол тұтастай алғанда қоғамның интеграцияланған жағдайы болып табылады ма.

Атап айтқанда, орыс философиясында руханилық коллективизмнің ерекше – соборлық түрімен байланысты болды, ол жеке басқа қарсы емес, бірақ өмірдің мәнін, жалпы құтқарылу жолын табуға тырысатын адам өсетін адамдардың ажырамас бастапқы бірлігі ретінде әрекет етті.

Алайда, руханилық көбінесе жеке адамның қасиеті ретінде, оның психикалық қызметінің маңызды сипаттамаларының бірі ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас М.С. Каганның [1989, сс. 91-102] еңбектерінде көрінеді, Г.Е. Бурбулис және В.Е. Кемерова [1986, с. 61] және т. б. Р.Л. Лившиц жеке сапа ретінде руханилықты ғана қарастырады. Оның көзқарасы бойынша, руханилық – бұл адамның ішкі бостандығы мен шығармашылығын жүзеге асыратын әлемдегі өмірлік ұстанымы. Ол адамның әлемге ашықтығын руханилықтың атрибутивті сипаты деп санайды. Р.Л. Лившиц [1997, с.152 б.] руханилық тек адамға ғана тән деп тұжырымдай отырып, оны дүниетанымның белгілі бір түрі ретінде қарастырады. Оның пікірінше, руханилық сыртқы әлемде қолданысқа ие, бірақ ішкі әлеммен толығымен анықталады.

Көптеген философтар руханилықты сананың сапалық сипаттамасы және қоғамдағы адам қызметінің өнімі ретінде қарастырады, ал руханилық субъектінің құндылық мазмұны ретінде түсіндіріледі. Л.П. Буюева [1996, сс. 3-9] адамның ішкі әлемін сипаттау үшін «руханилық» ұғымын қолдануды ұсынады. Мұнда бастысы – адамның мінез-құлқы мен оның ішкі өмірін ынталандыратын утилитарлық-прагматикалық құндылықтар емес, өмірдің мәні мәселелерін шешу қарастырылады.

Руханилықты сананың кеңею күйі ретінде М.К. Мамардашвили [2004, сс. 87-103] анықтайды. Г.С. Батищев, С.Л. Рубинштейннің [1989, сс. 26-36] идеяларын талдай отырып, руханилық субъектінің өзін-өзі тану мүмкіндігінен асып түсетін, осылайша субъективті болмыстың қалыптасуын қамтамасыз ететін мемлекет деп тұжырымдайды. Руханилық – бұл шексіздік пен тұтастыққа бағытталған сананың қызметі; бұл өзін-өзі тану, сана денесіне ену жылдамдығы сана-сезімнің өзін-өзі жабуға деген ұмтылысынан асып түседі.

В.Н. Шердаковтың [1996, сс. 27-31] пікірінше, руханилық – адамның ақыл-ойы мен ерік-жігері бар қасиеті, ол адамды жануарлардан ерекшелендіреді. Ақыл, ақылдан айырмашылығы, адамның логикалық және шығармашылық ойлау, бір нәрсенің мағынасын, мағынасын түсіну қабілеті. Ақыл оның мағынасын түсінуге көмектеседі, ал ерік – жануарлық инстинкті жеңу. Қалыпты салауатты өмірге зиян келтірместен жануарлық

инстинкті басу қабілеті шынайы рухани еркіндікті білдіреді. Руханилық – бұл өмірдің барлық салаларында үнемі жұмыс жасау.

Руханилық пен сананы сәйкестендіру үрдісі бар. Мысалы, В.С. Барулин руханилықты адамның әмбебап және ерекше жеке ерекшеліктерін біріктіретін негізгі қасиеті деп санайды; руханилық адам өмірінің барлық қырларын қамтиды, оны іс жүзінде санамен анықтайды. В.С. Барулин [2007, сс. 156] руханилықтың сипаттамалары әр адамға тән деп санайды. Алайда, руханилықтың ерекшелігін, оның санадағы рөлін осы тәсіл негізінде анықтау мүмкін емес.

Жалпылама айтқанда, руханилықта адамның ішкі бостандығы және оның шығармашылық ұстанымы жүзеге асырылады. Мұндай қарым-қатынастың негізгі құндылықтары – өмірдің мәні мәселелерін шешетін адамдар. Бұл көзқарас адамның қалыпты салауатты өмірге зиян келтірместен жануарлық инстинкті басуға қабілеті болған жағдайда ғана мүмкін болады. Руханилық – бұл өмірдің барлық саласында үнемі жұмыс жасай білу қабілеті.

Руханилықты анықтайтын фактор – бұл мәдениет. Руханилық жеке тұлғаның өрлеуі, мәдениетке ие болу деп түсініледі және оны әр адам әрдайым қайта-қайта және әр тарихи уақытта өзі шешеді. Бұл үдерістегі ең бастысы-білім алу емес, олардың мәні мен мақсатын түсіну, деп санайды Л.П. Буева [1996, сс. 3-9]. Руханилық – мағынаны табу мәселесі, құндылықтардың, мақсаттар мен мағыналардың белгілі бір иерархиясының болуының көрсеткіші. Рухани кеңістік – жоғары және төмен, жақсылық пен жамандықты қамтитын жүйе.

Рухани даму – бұл жоғары құндылықтарға біртіндеп көтерілу және түсіну үдерісі, олардың іс-әрекеттерін моральдық және эстетикалық критерийлермен байланыстыру, олардың болмысын түсіну және сезіну, адамдар мен заттар әлемімен қарым-қатынас.

Руханилық – бұл адам өмірінің мазмұнын, сапасы мен бағытын және әр адамның адам бейнесін анықтайтын өмірлік құндылықтар саласына жататын интегративті сапа. Рухани өмір саласына мәдениет элементтері мен моральдық құндылықтарды игеру, жеке өмірлік тәжірибені түсіну және тәжірибе жатады.

Руханилықты мәдениеттен тыс түсіну мүмкін емес. В.А. Лекторский руханилықты мәдениетті құру, субъективті объективтілікке айналдыру үдерісі ретінде түсінеді. Оның пайымдауынша, руханилық – бұл идеяларды анықтау және оның нәтижелерін тарату қызметін сипаттайтын және мәдениеттің семантикалық өрісін анықтайтын белсенділік жағдайы. Ол сондай-ақ руханилық діни және зайырлы болуы мүмкін екенін атап өтті. Діни және зайырлы руханилықтың ортақ сәтін атап көрсетсек, руханилық әрқашан өзіншілдік мүдделерінен тыс шығумен байланысты, адамның

мақсаттары мен өмірлік белгілері жеке құндылықтар жүйесіне негізделген деп болжайды [Лекторский 1996, сс. 31-35].

Кейбір авторлар «руханилық» ұғымы, ең алдымен, тұлғааралық қатынастар саласына қатысты деп санайды. Мысалы, С.С. Аверинцев тұлғааралық қарым-қатынастың тереңдігі мен мазмұнын сипаттайтынын атап өтті. Егер басқа адам менің алдымда басқа «Мен» арқылы жеке тұлға ретінде ашылса, әрі олардың арасында өзара түсіністік пен өзара түсіністіктің белгілі бір саласы пайда болса, конгрестер қажетсіз болып қалса, онда руханилық құбылысы орын алады. Тұлғааралық қарым-қатынастың тереңдігі мен мазмұны адам рухани жалқаулықты, немқұрайлылықты жеңіп, басқа адамның маңыздылығы мен құндылығын сезінгенде ғана мүмкін болады [Аверинцев 1988, сс. 227-239].

Адами қатынастар жүйесі адамгершілік аспектісінің болуын болжайды. Кейбір авторлар бұл тармақты жүйені құрайтын элемент ретінде ажыратады, мысалы, Г.Е. Бурбулис және В.Е. Кемеров [1986, с. 61]. Олар руханилық пен рационалдылықты адам іс-әрекетінің нұсқаулықтарының кейбір баламалары, әдейі есептеу және моральдық алаңдаушылық ретінде қарастырады. Бұл адамның әртүрлі объективті адами байланыстардың призмасы арқылы өзін-өзі қарастыру, өз позициясын басқалармен байланыстыру қабілетіне байланысты. Руханилық жеке тұлғаның сапасы ретінде түсіндіріледі, оны жеке адамның басқа адамдарға қатынасы тұрғысынан ғана жүзеге асыруға болады.

Бұған байланысты құндылықтар альтруизмге, шынайылыққа бастайды. Бірақ бұл қасиеттер бастапқыда адамға берілмейді, олар жеке тұлғаның жеке дамуында қалыптасады және бұл қарапайым эгоизмді және басқа адамдарға инструменталды қатынасты жеңуді талап етеді.

Руханилық үшін моральдық принциптің маңыздылығын көптеген басқа философтар атап өтті. Қызығушылық – бұл руханилық, бұл шығармашылықпен байланысты ұғым. Мысалы, И.Н. Экономцев [1996, сс. 24-26] шынайы шығармашылық квази-шығармашылыққа қарағанда Құдайдан шыққан деп санайды. Руханилыққа жету үшін «жаныңды тәкәшпарлықтан, жаман ойлардан, күнәлардан тазарту» қажет, және бұл қиын жұмыс болғандықтан, ешқандай күш жұмсамай, шығармашылыққа еліктеп, жалған сөздер жасап, квази-шығармашылықпен айналысуға азғырылады. Бұны И.Н. Экономцев «күдіретті Жаратушымен синергияның» нәтижесі деп тұжырымдайды. Тіпті автордың өзі оны түсінбесе де, Шынайы жаратылыс әрқашан Құдайдан бастау алады. Руханият пен шығармашылық бір-бірін толықтырады, адам рухының ішкі саласын құрайды.

Руханилық – бұл адамның сана-сезімінен тыс трансцендентация, нәтижесінде адамның шабыт күйіне енуіне негізделген, шын мәнінде шығармашылық процестің терең шарттары пайда болады.

Сонымен, руханилық негізінен жеке адамға тән сапа ретінде түсініледі және оны адамның әлемге деген көзқарасы ретінде сипаттауға болады, онда оның әмбебаптыққа ашықтығы көрінеді. Руханилықта адамның ішкі бостандығы және оның шығармашылық бастамасы жүзеге асырылады, соның арқасында адам өзінің жеке дүниетанымынан ғана емес, сонымен бірге адамзат жасаған нәрседен де асып түседі. Руханилық әмбебаппен байланысты емес. Руханилыққа қол жеткізудің маңызды және қажетті, бірақ жеткіліксіз шарттарының бірі – мәдениеттің дамуы, ал руханилыққа қол жеткізудің басты орны – мораль болып табылады [Ерина 2010, с. 146].

Біз руханилықтың көптеген сипаттамаларын талдадық, бірақ руханилық ең қиын құбылыстардың бірі деген сенім бар. Оны анықтаудың кез-келген әрекеті толыққанды нәтижеге ие бола алмайды.

Сондықтан, біздің ойымызша, бұл тұжырымдаманы тағы да негіздеп, нақтылауымыз керек.

Ең бірінші, өте астыртын болса да, «руханилық» ұғымын материалдықпен қатар түсінуге жасалған қадам – бұл руханилық материалдыққа қарама-қарсы нәрсе екенін аңғартады. Бұл ең өрескел тәсіл ғана, бірақ ол сөздің бастапқы этимологиясына және «рухани» ұғымының тарихи және психикалық шежіресіне негізделгендіктен, жалпы ереже болып табылады.

Сонымен қатар, рухани қағидаттың адамға тікелей қатысы бар екені анық. Адам тек дене ғана емес, физикалық құрылым да емес: ол сонымен бірге жан, ол рухани тіршілік иесі. Адам екі жақты, ал рухани оның нәзік және терең анықтамасын құрайды, ал материалдық анықтама эмпирикалық, сыртқы болып табылады.

Осылайша, басынан бастап «руханилық» дұрыс анықтама ретінде, материалдықтан айырмашылығы сыртқы әлем, адамның ішкі әлемімен байланысаты екенін мойындау керек.

Енді біз руханилықтың жалпы түсіндірмелері қандай, руханилық қалай жиі түсіндірілетінін және мұндай түсіндірулердегі логикалық қайшылықты байқап көрейік.

Мәселен, руханилық рухани құндылықтардың өндірісі деп саналады. Басқаша айтқанда, сұлулық пен мәңгіліктің шығармашылық туындысы. Мұндай көзқарас өте кең таралған, бірақ ол белгілі бір қабылдамауды туғырады. Сондықтан түсінілген «рухани құндылықтар» ескерткіштерді, мұражайларды, ғибадатханаларды, өнер туындыларын және т. б. оларды жіктеуге мәжбүр етеді. Бірақ содан кейін біз рухани өзіндік анықтамаға қайшы келеміз: бұл сыртқы туындылар емес, адамның ішкі әлемі. Әрине, мұражайлар, ескерткіштер және т. б. – ішкі күш-жігердің белгілі бір нәтижесі, бірақ олар өздері рухани бола алмайды. Олар адамның жеке терең анықтамасы емес, адамның іс-әрекетінің сыртқы нәтижесі болып табылады.

Бұл логикалық қарама-қайшылық келесі ойлармен де күшейеді. Егер құндылықтар адамның бағалауына жататын және көбінесе белгілі бір құндылыққа ие сыртқы нәрсе ретінде түсінілсе, онда құндылықтар руханилыққа емес, мәдениетке қатысты болады. Мәдениеттің өзі рухани мазмұнға бейтарап: ол жоғары және төмен, мәдениет және «мәдениетке қарсы», «бұқаралық мәдениет» және т. б.

Руханилық көбінесе ақыл-ой, яғни ақыл мен рационалдылықтың бастауы ретінде қарастырылады. Бірақ мұнда кем дегенде бір маңызды қарсылық бар.

Ақылдың міндеті – белгілі бір тақырыпқа, құбылысқа, жағдайға сәйкесінше баға беру. Бағалаудың жеткіліктілігі оның бейтараптығын, демек, дәрменсіздігін білдіреді. Сана, ақыл-объективті болуға арналған қасиеттер. Сондықтан, ақыл эмоционалды бағалаудан бас тартуға тырысады. Басқаша айтқанда, сана, ойлау, ақыл – құндылық бейтарап құбылыстар. Сонымен бірге, руханилық барлық айқын және құндылықтармен, құндылық қатынастарымен тығыз байланысты.

Гуманитарлық білім жүйесі: адам мен руханилықтың арақатынасы

Ғылым саласына келетін болсақ, гуманитарлық білім жүйесінде руханилық ұғымы барлық жерде қолданылады. Бұл табиғи нәрсе, өйткені біріншіден, руханилық, біз көріп отырғанымыздай, көп мағыналы, көп буынды құбылыс, оның бірқатар жақтары бар; екіншіден, адам мамандандырылған емес, әмбебап тіршілік иесі. Бұл оның мәнін анықтау оңай емес дегенді білдіреді. Егер мұндай тұлға рухани болмаса, онда руханилықтың мәнін анықтау өте қиын. Дәл осы күрделілік руханилықты анықтауға көптеген және қарама-қайшы көзқарастарды көрсетеді.

Руханилық құбылысын кеңінен түсіндіру зерттеушіні қалаған құбылысты эклектикалық және дерексіз түсінуге оңай апаруы мүмкін. Егер руханилық ұғымына діни мазмұн, сана, құндылық және иррационалды қасиеттер кірсе, онда руханилық адамның бүкіл психикалық өмірімен еріксіз анықталады. Алайда, психикалық өмірдегі барлық нәрсе руханилыққа енеді ме? Мұндай мәлімдеме күмән тудырады.

Психикалық және рухани ұғымдар қалай байланысты? Егер руханилық тұжырымдамасында мораль тұжырымдамасы орталық нүкте ретінде қамтылса, онда руханилықты психикамен сәйкестендіру жағдайында күшті психикасы, сау нервтері және сол сияқты қасиеттері бар адам міндетті түрде ең адамгершілікті, ең ізгі болуы керек. Бұл, әрине, олай емес. Күшті психика мен күшті ақыл-ойды моральдық бастама қолдамауы мүмкін.

Бұл жай терминологиялық кикілжің емес. Мұның практикалық салдары таза терминологиялық алмастырулар сияқты апатты болады. Мүмкін,

ең үлкен қиындық – мектепте, тіпті есте сақтау қабілеті жақсы болса да, шоғырлану, реакция жылдамдығы, тәуелсіздік, белсенділік, екі жарты шардың үйлесімді жұмысы және т.б. сияқты қасиеттерді дамытуға тырысады. Бұл қасиеттердің өзі адамды нақты адам ретінде сипаттамайтынын және оны адамгершілікті етпейтінін сезінген және түсінген жөн. Немесе тағы бір мысал: моральдық тұрғыдан дамымаған адамдар кейде психикалық аурулары бар адамдарға айналуы мүмкін; егер олар кем дегенде клиникаларда емделуге тырысса және қарапайым азаматтардан оқшаулануы қажет. Ал психикалық күйзеліс, нәзік, моральдық сезімтал адамның экзистенциалды құмарлығы оны өзімшілдікпен, ұятсыздықпен және басқа да азғын көріністермен түсіндіреді, осылайша оны қорлайды және қазірдің өзінде нәзік психиканы бұзады. Біздің бетбұрыс дәуірінде, психикалық стресс күрт және жаһандық масштабта күшейген кезде, бұл үлкен теріс салдарға әкелуі мүмкін.

Әрине, бұл екі әлем – психика мен мораль – бір-бірімен тығыз байланысты, сондықтан адамды осы мағынада бөлуге, бөлуге болмайды. Алайда, сонымен бірге олардың байланысы бұзылмайды деп айту дұрыс болмас еді.

Қазақстан философтары руханиятты нақты және тұтас түсіну бойынша үлкен жұмыс жүргізуде. А.Б. Қапышев пен С.Ю. Колчигин рухтың онтологиясының түпкі мағынасын ашуға тырысты және оны болашақ философиясы ретінде қарастыра бастады. Жан, рух, руханилық мәселесіне арнайы арналған кітабында бұл авторлар руханилықтың табиғи-эгоистік сипатқа ие инстинкттерден шығарылмайтындығын; ол өзінің объективтілігінде ақыл-ойдың көріністеріне бағынбайтындығын көрсетті. «Руханилық – бұл біздің ішіміздегі моральдық заңның шындығы, ол қоршаған ортаға қатысты ең болмағанда абсолютті бейтараптықты талап етеді, ал максимум ретінде болмыстың жаңа, жоғары үйлесімі үшін шығармашылық өзін-өзі тануды талап етеді» [Қапышев & Колчигин 2005, сс. 117]. Жалпы, егер сіз жанды (рухани принципті) *differentia specifica* деп түсінсеңіз, сонымен қатар адамның ең маңызды сипаттамасы болса, онда бұл бірқатар маңызды салдарды қамтиды. Олардың ішінде: білім беру мен өнердегі этикалық принциптердің дамуы (рухани реализмнің бір түрі), нақты-тұтас гуманитарлық синтез, сонымен бірге ғылыми психологияның негіздерін айтарлықтай қайта қарау, сайып келгенде, біртұтас шынайы дүниетанымды қалыптастыру.

Соңғы жиырма-жиырма бес жыл ішінде қазақстандық ғалымдар руханилық мәселесін әр түрлі жағынан зерттеді. С.Е. Нұрмұратов [2000] рухани құндылықтарға ауқымды әлеуметтік-философиялық талдау жасады, ал І.Е. Ерғалиев [2003], философияны руханилықтың бір түрі ретінде зерттеу қажеттілігі туралы ойға келді. Шынайы философияның ажырамас

сапасы ретінде руханилық идеясын жүзеге асырудағы тағы бір маңызды қадам философияның адамның рухани дамуындағы рөліне арналған ұжымдық монография болды [Косиченко и др. 2003].

Осы және басқа авторлар орыс әріптестері сияқты руханилықтың әртүрлі анықтамаларын берді. Бұл ретте, біздің ойымызша, белгілі қазақстандық философ Р.С. Сартаева берген дефинициясын руханилықтың неғұрлым дәл және толық анықтамасы деп есептеу керек. Ол былай деп жазады: «руханилықты адамның мәні ретінде... тек қана зияткерлік немесе таза мораль ретінде емес, адамның өзінің болмыс ақиқатына қатыстылығы мен пропорционалдылығын сезінуі, ғарыш пен адам болмысының біртұтас терең-онтологиялық негізін тану арқылы адамның өзін-өзі анықтауға деген ішкі ұмтылысы ретінде түсіну ұсынылады» [Сартаева 2012, с. 6]. Руханилықтың жалпыланған түсінігінде адамгершілік, ақыл және әлемге қасиетті қарым-қатынас бірлігі туралы перспективалы көзқарас бар екенін көруге болады.

Қорытынды

«Руханилық» ұғымын анықтауға логикалық және әдіснамалық көзқарастарға жасалған шолу нәтижесінде белгілі бір қорытынды жасауға болады.

Өзінің жоғары көрінісінде руханилық – бұл жан жылуын және басқаларға шығармашылық сыйлықтар беру қабілеті.

Осылайша біз руханилық тақырыбына экзистенциалды-жеке және білім беру-педагогикалық міндет ретінде қарастырылуы керек деген ойға келдік. Қысқасы, жас ұрпақтың білімі адамның рухани мәнін дұрыс және жан-жақты ескере отырып құрылуы керек. Оқыту мен тәрбиелеудің алдыңғы қатарында адамның мәні мен мақсаты туралы біртұтас түсінік қалыптастыру, адамның бойында оның сүйіспеншілік, адамгершілік сезімдерін ашу және шығармашылық мүмкіндіктерді жан-жақты дамыту үшін жағдай жасау керек.

Руханилық – адамның ең маңызды қасиеті, оны адам етеді. Адам жан-жақты болғандықтан, руханилық феноменін түзету өте қиын. Руханилық психикалық, этикалық, эстетикалық, психологиялық, діни қоса алғанда, әртүрлі нысандарда пайда болады. Сондықтан руханилықты, біздің ойымызша, тұтас тұрғыдан, яғни жан-жақты және интегративті анықтама ретінде тұтас көзқарас тұрғысынан түсіну керек. Бұл жағдайда руханилық көп деңгейлі құбылыс ретінде пайда болады, ол бірқатар ішкі бағынышты құрылымдар мен құбылыстарға ие, оларды тек ұжымдық түрде адам руханилығы деп атауға болады.

Библиография

- Аверинцев, С. 1988. 'Византия и Русь: два типа духовности', *Новый мир*, № 9, сс. 227–239.
- Барулин, В. 2007. 'Социально-философская антропология'. М., Академический проект, 494 с.
- Батищев, Г. 1989. 'Философско-психологические идеи в концепции человека С.Л. Рубинштейна', *Философские науки*, № 7, сс. 26–36.
- Буева, Л. 1996. 'Духовность и проблемы нравственной культуры', *Вопросы философии*, № 2, сс.3–9.
- Бурбулис, Г. & Кемеров, В. 1986. 'Духовность и рациональность'. М., Знание, 175 с.
- Ергалиев, И. 2003. 'Философия как духовная деятельность'. Астана, 283 с.
- Ерина, Е. 2010. 'Светский аспект понятия «духовность»', *Научная мысль Кавказа*, № 1, сс.146-150.
- Каган, М. 1989. 'О духовном (опыт категориального анализа)', *Вопросы философии*, № 9, сс. 91–102.
- Капышев, А. & Колчигин, С. 2005. 'Онтология Духа', Алматы, СаГа, 204 с.
- Косиченко, А. и др. 2003. 'Философия в духовном развитии человека'. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 184 с.
- Лекторский, В. 1996. 'Духовность и рациональность', *Вопросы философии*, № 4, сс.31–35.
- Лившиц, Р. 1997. 'Духовность и бездуховность личности'. Екатеринбург, Изд-во Уральского ун-та, 152 с.
- Мамардашвили, М. 2004. 'Сознание и цивилизация. Тексты и беседы'. М., Логос, 271 с.
- Нұрмұратов, С. 2000. 'Рухани құндылықтар әлемі: элеуметтік-философиялық талдау'. Алматы, 180 б.
- Сартаева, Р. 2012. 'Экология человека, новая онтология и устойчивое развитие Казахстана'. Алматы, ИФПР КН МОН РК, 207 с.
- Токарева, С. 2005. 'Методологические основания понятия духовности'. *Философия и общество*, № 2, сс. 98–99.
- Шердаков, В. 1996. 'О познавательном, нравственном и эстетическом отношении человека к действительности', *Вопросы философии*, № 2, сс.27–31.
- Экономцев, И. 1996. 'Духовность и творчество', *Вопросы философии*, № 2, сс. 24–26.

Transliteration

- Averincev, S. 1988. 'Vizantiya i Rus': dva tipa duhovnosti' [Byzantium and Russia: Two Types of Spirituality], *Novyj mir*, № 9, ss. 227–239.
- Barulin, V. 2007. 'Social'no-filosofskaya antropologiya' [Socio-Philosophical Anthropology]. М., Akademicheskij proekt, 494 s.
- Batishchev, G. 1989. 'Filosofsko-psihologicheskie idei v koncepcii cheloveka S.L. Rubinshtejna' [Philosophical and Psychological Ideas in the Concept of Man S.L. Rubinstein], *Filosofskie nauki*, № 7, сс. 26–36.

- Bueva, L. 1996. 'Duhovnost' i problemy npravstvennoj kul'tury' [Spirituality and Problems of Moral Culture], *Voprosy filosofii*, № 2, сс. 3–9.
- Burbulis, G. & Kemerov, V. 1986. 'Duhovnost' i racional'nost'' [Spirituality and Rationality]. М., Znanie, 175 s.
- Ergaliev, I. 2003. 'Filosofiya kak duhovnaya deyatel'nost' [Philosophy as a Spiritual Activity]. Astana, 283 с.
- Erina, E. 2010. 'Svetskij aspekt ponyatiya «duhovnost'»' [The Secular Aspect of the Concept of "Spirituality"], *Nauchnaya mysl' Kavkaza*, № 1, сс. 146-150.
- Kagan, M. 1989. 'O duhovnom (opyt kategorial'nogo analiza)' [About Spiritual (the Experience of Categorical Analysis)], *Voprosy filosofii*, № 9, сс. 91–102.
- Kapyshev, A. & Kolchigin, S. 2005. 'Ontologiya Duha' [Ontology of Spirit], Almaty, SaGa, 204 s.
- Kosichenko, A. et al. 2003. 'Filosofiya v duhovnom razvitii cheloveka' [Philosophy in the Spiritual Development of a Person]. Almaty: IFPR KN MON RK, 184 s.
- Lektorskiy, V. 1996. 'Duhovnost' i racional'nost'' [Spirituality and Rationality], *Voprosy filosofii*, № 4, сс. 31–35.
- Livshic, R. 1997. 'Duhovnost' i bezduhovnost' lichnosti' [Spirituality and Lack of Spirituality of the Individual]. Ekaterinburg, Izd-vo Ural'skogo un-ta, 152 s.
- Mamardashvili, M. 2004. 'Soznanie i civilizaciya. Teksty i besedy' [Consciousness and Civilization. Texts and Conversations]. М., Logos, 271 s.
- Nurmuratov, C. 2000. 'Rýhani qundylyqtar álemi: áleýmettik-filosofıalyq taldaý' [The World of Spiritual Values: Socio-Philosophical Analysis]. Almaty, 180 b.
- Sartaeva, R. 2012. 'Ekologiya cheloveka, novaya ontologiya i ustojchivoe razvitie Kazahstana' []. Almaty, IFPR KN MON RK, 207 с.
- Tokareva, S. 2005. 'Metodologicheskie osnovaniya ponyatiya duhovnosti' [Methodological Foundations of the Concept of Spirituality], *Filosofiya i obshchestvo*, № 2, сс. 98–99.
- Sherdakov, V. 1996. 'O poznavatel'nom, npravstvennom i esteticheskom otnoshenii cheloveka k dejstvitel'nosti' [On the Cognitive, Moral and Aesthetic Attitude of a Person to Reality], *Voprosy filosofii*, № 2, сс. 27–31.
- Ekonomcev, I. 1996. 'Duhovnost' i tvorchestvo' [Spirituality and Creativity], *Voprosy filosofii*, № 2, сс. 24–26.

Дусипова А.С., Иманмолдаева Б.З.

Духовность в системе гуманитарного знания: логико-методологические аспекты

Сегодня становится очевидным, что противоречие между растущими потребностями человечества и относительно ограниченными возможностями биосферы угрожает антропосфере. Поэтому в условиях глобализации актуализируются вопросы, касающиеся системы духовных ценностей. В статье рассматриваются методологические подходы к осмыслению понятия духовности, его референтных значений и смыслов. Анализируются общие трактовки духовности, логические противоречия в толковании духовности, а также взаимосвязь человека и духовности в системе гуманитарного образования как части духовной культуры. Делается вывод о том, что духовность следует понимать как единое целое, то есть как всеобъемлющее и комплексное определение с позиций целостного подхода.